

TÓTH ESZTER ZSÓFIA

„Nagy újságot írok: én is bekerültem anyám mellé a csarnokba” - nagyipari munkásnővé válás Zala megyében az 1960-as évek fordulóján magánlevelek tükrében

A fenti sorokat egy 16 éves lány írta sorkatoná szolgálatát töltő bátyjának az 1950-es évek végén, amikor bekerült a Zala Megye tejipari Vállalat zala-szentgróti tejüzemébe betanított munkásnak. Rövid tanulmányomban egy családi hagyatékot elemzek: egy kb. 20 levélből álló magánlevelezést, amely a falun élő édesanya és hűg, illetve a nagyvárosba szakadt fiú és annak barátai között zajlott az 1950-es-1960-as évek fordulóján. Mivel a fiútól, a levelek címzettjétől ebből az időszakból nem maradt fent levél, ezért azt a képet, ahogyan ő látta az otthonmaradt rokonokat, 1961-63 között menyasszonyának írt leveleiből konstruálom meg. Nikola Langreiter szerelmeslevelek elemzése kapcsán megállapította, hogy ez a levéltípus, bár elsősre csak az érzelmekről szól, akár csak más levelek, az érzelmek kontextusában beszámolnak a mindennapokról, a normalitáshoz köthető eseményekről is.¹ Röviden kitérek arra is, hogy milyen szerepe lehetett a levelek írásában annak, hogy nő (rokon, barátnő), vagy férfi (szintén bevándorló barát) írta azokat.

A kontextualizáló jellegű mikrotörténeti kísérletben a levelek és ahhoz kapcsolódó szóbeli emlékek alapján a munkavállalás és a bevándorlás egyedi megéléstörténeteit értelmezem az 1998-ig egy falusi padlásán őrzött levelek alapján.

A XIX-XX. század fordulóján tömeges társadalmi tapasztalattá vált a migráció², főként a végleges amerikai kivándorlás, vagy az „amerikázás”, évekig tartó amerikai munkavállalás miatt.³ Ehhez az időszakhoz köthető, majd az első világháborús frontokhoz és a hadifogság időszakához, hogy a levelezés olyan társadalmi réteghez tartozóknál, mint a parasztoknál is, tö-

¹ Langreiter 2006: 46.

² Az Amerikába kivándorolt britek leveleit elemzi például: Gerber 2006., a svédekét: Attebery 2007., a dánokét: Hale 1984., norvégokról: Zempel 1990. általában: Theodore C. Bregen: *Land of their Choice. The Immigrants Write Home*. University of Minnesota, Minnesota, 1955.

³ Az amerikai magyarokról ld. Fejős 1993., Puskás 1982.

mege – szekunder jellegű⁴ – kommunikációs formává vált. Értelemszerűen az írásbeliség ezen formájának rendszeres alkalmazása mindennapjaikban korábban nem merült fel, mivel a család, a közösség tagjai ugyanazon a településen éltek, közel egymáshoz.⁵ Hanák Péter hangsúlyozta, hogy korábban, ha valamilyen rendkívüli helyzet mégis rákényszerítette az alapvetően földművelésből élőket a levélíráásra, utódaik nem fordítottak gondot ezek megőrzésére, szemben a nemesekkel és polgárokkal.⁶

A tábori levelezőlapok tömeges forrásnak számítanak, a néprajzosok és antropológusok, esetleg történészek az 1980-as évek óta elemzik őket.⁷ A lapok szövegstruktúrája sok hasonló vonást, a paraszti levelezés formáinak továbbélését mutatja. Nemcsak a hasonlóságok elemzése, kimutatása jelenthet feladat a kutatók számára, hanem – mivel a lapokat cenzúrázták – a rejtett információközlés módjai is. Ezenkívül a háborús mindennapok, a kollektív katonatapasztalatok megélésének elemzésére is alkalmasak e források, melyek az életútban és a kollektív emlékezetben is identitásképző erővel bírnak. A katonalevelekben meghatározó szereppel vannak jelen az alábbi tematikák: szerelem, hűség, emberi sorsok, helyi események, szociális elégedetlenség.⁸ Hanák Péter szerint is vissza-visszatérnek a levélírók a szerelem-vágyakozás-hűség tematikához, bánatos, panaszos hangnemben. Ugyanígy visszatérő motívum az otthonmaradottak részéről a megélhetés súlyosbodó napi gondjainak ecsetelése, a gazdaság megtartásának nehézségei, a katonák oldaláról az elesettek, sebesültek számbavétele, a szabadságos katonákkal küldött üzenetek, Ezekről a tematikákról azonban inkább tárgyyszerűen és részletezően leveleztek.⁹ A levélíró katonák hasonló eszközökkel jelenítették meg mindennapjaikat: panaszkodtak a rossz időre, a kimerítő szolgálatra, a nehéz harcokra, a kevés ellátmányra.¹⁰ Ennek oka az is lehetett, hogy a levélírók tájékoztatni akarták az otthon maradt családtagokat reális helyzetükről, de az is, hogy a cenzúra miatt nem konkrét hadműveleti eseményekről írtak. A katonanaplóban – mint esetemben is – a szerzők viszont beszámoltak hadműveleti eseményekről is, mivel a füzet náluk maradt, a feljegyzéseket maguknak készítették. Többnyire bizakodó hangnemben írtak vágyaikról, így elsősorban arról, hogy a jóisten segítségével a háború is véget fog érni.

⁴ Keszeg 1996: 12.

⁵ Keszeg 2008: 228. Az eddigi, elsősorban néprajzi jellegű levélközléseket összefoglalja a 230. oldalon a szerző. Keszeg 1996: 10-11., Novotny 1987: 107-113., Soltész 1981: 294-298.

⁶ Hanák 1999: 157.

⁷ Hammerle-Sauer 2003: 7-32., Bucbender-Sterz 1983. idézi: Fritz: 1997: 247.

⁸ idézet Hanák Pétertől: Keszeg 2008: 228.

⁹ Hanák 1999: 188-189.

¹⁰ Ziemann 2006: 67.

Thomas és Znaniecki szerint az Amerikába kivándorolt, lengyel nemzeti identitásukat megtartó parasztok a társadalmi szolidaritást, közösségérzést a levélírás gyakorlatában éltek meg. A szerzőpáros tipizálta a leveleket. Szerintük egyedül az üdvözlő levél – mely vallásos köszöntéssel kezdődött, majd az egészségi állapotra hivatkozással folytatódott és a családtagoknak, ismerősöknek szóló jókívánásokkal zárult – bírt eredeti funkcióval, a többi levéltípus csak helyettesítette a közvetlen, személyes érintkezést.¹¹ A levél alapvető funkciója volt a családi szolidaritás folytonosságának kinyilvánítása a távollét ellenére. Ilyesfajta megnyilvánulások csak akkor váltak szükségessé, amikor a családtagok kezdték elhagyni szülőhelyüket, mindaddig, amíg a család helyben maradt, hallgatólagosan és állandóan feltételezték a szolidaritást.¹² A helyettesítő funkciójú levelek Thomas és Znaniecki szerint az alábbiak: köszöntő levelek (családi esemény alkalmából), tájékoztató levelek (távolélők életkörülményeiről), az érzelmes levelek (a távollét miatt elgyengülő érzelmi élet fenntartása végett), az irodalmi levelek és az üzleti levelek.¹³ Keszeg Vilmos kritizálta a tematikus jellegű levélfelosztási kísérleteket, mert szerinte az így kikövetkeztetett típusok az egyes levelekben keverednek.¹⁴

Ina Dietzsch etnográfus szerint – aki a Németország kettéosztottsága miatt szétszakadt családok magánleveleit elemezte a szocialista időszakból – a levelezés jó forrástípus a másság konstruálásának értelmezésére is. Ez a különbség az általa elemzett leveleknél értelmezhetővé vált a csomagokkal együtt küldött leveleknél, mivel a küldött ajándékokkal kapcsolatban fogalmazták meg a levélírók eltérő elvárásait, esetleg csalódottságukat a kapott csomag tartalma miatt (a benne talált ajándékot nem találták különlegesnek, náluk is kapható volt, vagy ha nem is volt kapható, nem találták megfelelő minőségűnek).¹⁵

Knut Djupedal norvég etnográfus szerint a levelezések elemezhetőek úgy, mint bármely más írásos forrás: a levél „valóságtartalma” és a levélíró stílusa alapján. Másrészt értelmezhetőek olyan kommunikációs formaként, amelyek meghatározott nyelvi szabályai vannak, felfejthető belőlük és a levelezőpartnerek egyéni vonatkozási hálózata. Harmadrészt az elemzés középpontjába helyezhető az önéletrajzi elemek értelmezése, az elbeszélő múlthoz való önreflektív viszonyának interpretálása. És végül interpretálhatóak a távollét hatására felidéződő gondolatok, az ezzel kapcsolatos reflexiók.¹⁶

¹¹ Thomas-Znaniecki 2002: 255.

¹² Thomas-Znaniecki 2002: 255.

¹³ Thomas és Znaniecki művének recepciójára Ina Dietzsch az alábbi példákat hozta: Martin Kohli, Werner Fuchs, Wolfram Fischer Rosenthal. Dietzsch 2004: 14.

¹⁴ Keszeg 1996: 11.

¹⁵ Dietzsch 2000: 272., részletesebben: Dietzsch 2004: 123-164.

¹⁶ Attebery 2007: 8.

A levelezés, akár csak egyéb beszédaktusok, közös platform alapján zajlik. E platform tartalmazza a kommunikációs fél kötelezettségeit: teljesíti feladatát (ír, válaszol), hozzájárulása hasznos (igaz, őszinte), operatív, hatékony (érthető, minőségi, releváns) és illő. Anne Overlack is a levelezés során használt kommunikációs formák elemzésének jelentőségét hangsúlyozta. Külön értelmezte a levelezés során előforduló félreértéseket, amely szerinte hozzátartozik a levelezés mint kommunikációs forma dinamikájához. Azonban a levélírók értelemszerűen arra törekednek, hogy minél kevesebb legyen a félreértés a kommunikáció során.¹⁷

Keszeg Vilmos egy mezősegi parasztasszony levélgyűjteményének elemzése kapcsán megállapította, hogy a levelek általában két információs tömböt tartalmaznak: az első részben a válaszoló feldolgozza a levelezőpartner legutóbbi levelének információit, kommentálja, affektív (érzelmi) viszonyulást fűz hozzá. A második részben pedig beszámol saját életének és környezetének eseményeiről.¹⁸

A teljes kommunikációs aktusnak (levél-válasz) bizonyos időintervallumon belül le kell zajlania. Ennek a szabálynak a levelek szerkezete formálisan is megfelel. A levél elején elhelyezett keltezés, a levél végén található, válasz sűrgető klisé keretbe foglalja az üzenetet. A norma megszegését a következő levél nehezményezi, s a norma megszegője válaszában kimentti magát. E kapcsolattartó funkciójú szövegtömbök a levél végén helyezkednek el.¹⁹

Az alkalmazott nyelvi klisék: keltezés, címzett neve (ennek járulékos eleme a rokonsági fokot jelölő terminus: fiam) jelzővel ellátva (kedves), kezdés sztereotip fordulattal: „első soraimban tudatom”, egészségkívánság, tudósítás a levélíró egészségi állapotáról, a levél vételének jelzése, a levél megértése, a vett levélre reagálás.²⁰ A levél zárása lehet üdvözlés, fogadkozás, csók küldése, jókívánság, isteni gondviselés kérése, válasz sűrgetése, levél aláírása, rokonsági fok megjelölése.

A történettudomány változását is nyomon követhetjük abban, hogy milyen szempontból tartották érdekes forrásnak a leveleket egy-két évtizeddel korábban és jelenleg. A mindennapok története (Alltagsgeschichte) kutatási irányzat számára az Amerikába kivándorolt parasztok levelei abból a szempontból is izgalmas kihívást jelentettek, hogy az irányzathoz tartozók úgy vélték, a levelek elemzésével a történetírásban addig elhanyagolt társadalmi csoporthoz tartozó egyének életútjait teszik láthatóvá az olvasóközönségnek.²¹

¹⁷ Dietzsch 2004: 19., 20.

¹⁸ Keszeg 2008: 235., Keszeg 1996: 34.

¹⁹ Keszeg 1996: 43.

²⁰ Keszeg 1996: 49-50.

²¹ Dietzsch 2004: 15.

Hanák Péter számára az első világháborús katonalevelek önértékükön túl történeti értékkel is bírtak: olyan megbízható forrásként tekintett e forrásokra, amelyekből a nép nézetei, gondolatai, érzelmei, mentalitása közvetítő torzító áttétele nélkül megismerhető.²² Hanák Péter szerint az általa elemzett levelekben nem esik szó hazaszeretetről, sokkal inkább béke- és emberszeretetről.²³ Tanulmányának végső következtetése az volt, hogy az első világháború végére a nép elégedetlensége megnőtt, szerinte ez tükröződik a levelekből is, és ez a „népharag” vezetett az 1918-19-es forradalmakhoz. Eszerint a megközelítés szerint a történelemben fejlődés van, és ugrásszerű változásokat a forradalmak hoznak. A tanulmány utolsó mondata szerint: „A népi gondolkodásban 1918 nyarán érett meg a harag vetése.”²⁴

Gyáni Gábor Hanák Péter munkáját relevatívnak tartotta a témaválasztás miatt is, és hangsúlyozta, hogy a szerző célja a korabeli népi mentalitás főbb jellegzetességeinek megragadása és az időtlen népi gondolkodás alapszerkezeteinek bemutatása volt úgy, hogy emellett értelmezte a levélírás során érvényesített elbeszélői mód konvencionális szerkezetét és jellegzetességeit.²⁵ A levélírás során használt formulák: a megszólítás, köszöntés, jóegészségkívánás, a család egészségéről érdeklődés állandóak.²⁶ Hanák szerint mintául az első világháborúban terjesztett „Tábori levelek” és a vásárokon árult krajcáros füzetek sorozat szolgálhatott.²⁷ Gyáni Gábor szerint az első világháború után keletkezett, a háborús megéléstörténeteiket megörökítő paraszti naplók a „nehezen uralható” emlékek konstrukciói, amelyek a megszokott történeti tapasztalatoktól eltérő képet jelenítenek meg. Az interpretatív történetírás számára ezek a szövegek nem azért érdekfeszítőek, mert szerzőik autentikusan írnak háborús tapasztalataikról, hanem a szövegek alapján (re)konstruálni lehet a háború hosszan elnyúló lelki és szellemi utóhatásait. A szövegek az emlékezés folyamatáról, a megélt történelem függvényében a szemtanúk által újra és újrakonsturálódó múltképről és kollektív emlékezetről szólnak.²⁸

²² Hanák 1999: 157, 177.

²³ Hanák 1999: 177.

²⁴ Hanák 1999: 198.

²⁵ Gyáni 2010: 297.

²⁶ Hanák 1999: 157, 178.

²⁷ Hanák 1999: 157, 182.

²⁸ Gyáni 2010: 295-296., 302-303.

AZ ELŐTÖRTÉNET: NAGYAPA

Ina Dietzsch, Nikola Langreiter, Christa Hammerle és Edith Sauer is hangsúlyozta a levelek kontextualizálásának fontosságát.²⁹ Szerencsés az az eset, ha a néprajzi adatgyűjtésen, antropológiai terepmunkán derül ki, hogy a visszaemlékező rendelkezik levélgyűjteménnyel, vagy ő maga küldi be azt néprajzi életrajzíró pályázatra, esetleg médiában megjelent, emlékezésre buzdító felhívásra. Ha már az interjúszituáció adott, akkor kérdezni lehet a levelek tartalmáról is. Sokat gondolkoztam azon, úgy írjam meg a tanulmányt, hogy leleplezzem a kontextus személyes vonatkozását. Ugyanis a munkát vállaló lány nagynéném, édesanyja nagyanyám, a levelek címzettje édesapám volt. Mivel saját családi történetekről van szó, nem interjúzhattam „klasszikus interjúszituációt” létrehozva, amelyben én lettem volna a mindentudó idegen kérdező, a levelek címzettjei pedig a válaszolók. Másrészt a levelek szerzői közül (nagyapapa, nagymama, apa, apa unokatestvére, apa húga, apa nagybátyja, apa barátai) már csak a nagynéném és apa unokatestvére él. Ezért az írásos forrásokon kívül az emlékezetemben élő, apám és nagyanyám által elbeszélte történetekre hagyatkozhatom, melyeknek újrafelidézése saját konstrukcióimon alapul.

Nagyapám több éves frontszolgálat után 1944. november 25-én a zalaegerszegi kórházban szívelégtelenségben meghalt. Nagymama ekkor még csak 29 éves volt. Az apám 5 éves, a húga 1. Nagymama egyedül nevelte fel őket. A második világháború után a „vajgyárban”³⁰, hivatalos nevén a Zala Megyei Tejipari Vállalat Zalaszentgróti tejjüzemében helyezkedett el betanított munkásként, itt dolgozott nyugdíjazásáig. A korabeli hivatalos diskurzus szerint nagymama kétlaki volt, mert emellett mindig tartott állatot, és dolgozott a „szőlőhegyen” is. 2000-ben, amikor nagymama meghalt, nagynéném szobájának rendezése közben selyempapírba csomagolva egy fényképet talált, amit nem mutatott meg sem neki, sem az apámnak korábban: a papír az esküvői fényképüket rejtette. Az esküvő 1936. április 19-én volt, ekkor nagymama 21 éves, nagyapapa 27 éves volt.³¹

Nagyapapa levelei és táborigaplója mellett találtam egy „kijelentést igazoló szelvényt” is, melyet „magyar honos” számára állítottak ki Zalaszentlászlón, 1941. február 15-én. Nagyapapa ezen irat tanúsága szerint 1909. január 8-án született Zalabérben, apja idősebb Tóth József, anyja Nagy Mária volt, az

²⁹ Langreiter i.m. Hammerle-Sauer i.m., Dietsch i.m. 7.

³⁰ A gyár Vajgyár néven 1928-ban létesült, ugyanekkor áramfejlesztő telepet is létesítettek, és gőzmalom is elkezdte működését Zalaszentgróton.

³¹ A házasságkötés adata a hadigondozási igazolványból van, amelyet 1945. január 25-én állítottak ki Aranyodon.

egész család római katolikus vallású. A 14 testvér közül nagyapa volt a legidősebb fiú.³² Tehát a család – nagyapa, nagyanya és 2 éves apám – 1941-ben költözött Tüskeszentpéterbe, mivel nagyapa „malommunkásként”³³ – apám elbeszélése szerint – jobb munka- és lakhatási lehetőséget kapott a tüskeszentpéteri malomban, mint addigi munkahelyén, a Szent Vendel malomban. A Zala folyó közelsége miatt már a XVII. században is működött itt vízimalom, az 1920-as években fejlesztették az amúgyis egyre jobban prosperáló malmot.

A költözés térbelileg nem jelentett nagy mobilitást – Zalaszentlászló, ahol nagymama családja élt Zalaszentgrótról délkeletre 8 km-re fekszik – de a család e döntés nyomán tudott önállósulni. A tüskeszentpéteri malomhoz ugyanis olyan munkáslakások tartoztak, melyekhez bár közös konyha, de külön szoba tartozott. Itt kezdték el önálló életüket, mivel korábban a szülőkkel éltek együtt. A családi együttélés időszaka nagyon rövid volt azonban, mert nagyapa már 1940-től frontszolgálatot teljesített, egészen pontosan a nagykanizsai 17. honvéd gyalogezred zalaegerszegi III. zászlóaljának 7. puskás (1943 őszétől lövész) századában. Csak szabadságra térhetett haza időnként. Apám emlékezetében ezek az együttlétek idilliek voltak: nagyapa, amikor nem dolgozott, horgászni szeretett, ahová őt is vitte magával. Nagyon szeretett olvasni is: kalandos ponyvaregényeket. Egyszer meg akarta mutatni neki, hogyan kell cigarettát sodorni, de az élmény a kb. 4 éves gyerek számára ijesztővé vált, mivel nemcsak a cigaretta, hanem nagyapa bajusza is lángra kapott.

Apám elbeszéléseiben nagyapa sorsa több szempontból is tragikus értelmezést nyert: egyrészt mindig ott lebegett a mi lett volna, ha kérdése, ha egészségesen tér haza, hogyan alakult volna a család sorsa. Apám szerint nagyapám és nagyanyám boldog lett volna, esetleg születtek volna még testvérek, együtt felépítették volna a házukat – mely így is felépült, 1957-ben – nagyapa a malomban dolgozott volna, nagymama meg ugyanúgy a vajgyárban, és lett volna sok disznajuk, kacsjuk, csirkéjük. A hétköznapi boldogság. Az is lehetséges, bár nagyapa életkora és a gyerekek száma miatt kevésbé valószínű, hogy ők vándorolnak be Budapestre, jobb munkalehetőség reményében.

Az szintén tragikus eleme volt az elbeszélésnek, hogy nagyapa azután halt meg, miután már hazajött. Tehát nem a fronton esett el, lehetett neki örülni, hogy hazatért, és így talán még nehezebb volt az elvesztése. Azt nem

³² A testvérek számát is unokatestvéremtől tudom, ő nagynénémet kérdezte meg erről. Úgy tűnik az én emlékezetemben is érvényesül az a szabály, hogy a családi emlékezet általában két generációra nyúlik vissza. Erről a jelenségről bővebben ír: Vértési 2004: 158-178.

³³ Halotti anyakönyvi kivonatának tanúsága szerint malomácsként dolgozott, a hadigondozási igazolvány szerint malomkocsiként.

tudhatjuk, nagypapa mindezt hogyan élte meg. Milyen érzés volt látni övéit abban a tudatban, hogy hamarosan meghal? Vagy esetleg örömmel töltötte el az, hogy még egyszer látta feleségét, fiát, kicsi lányát? 35 éves volt, annyi, mint most e sorok írója. Nagypának a hiánya volt az³⁴, amely tartós és mély nyomokat hagyott a családban és a hozzátartozók lelki világában.³⁵ Nagypapa sírkövére csak nagyon sokára lett pénz, 1998-ban készült el. Az utolsó közös képet az eredeti családról, nagyanyámról, apámról, nagynénémről a sírkőnél készítettem azon a nyáron.

A CSALÁD SORSA A BEVÁNDORLÁSIG

A család maradt Tüskeszentpéterben, ugyanott, a malom biztosította lakásban éltek. Nagymama elhelyezkedett a vajgyárban. Apa elvégezte a zalaszentgróti általános iskolát 1945-53 között, majd 1953-1957 között a Zalaszentgróti Béni Balogh Ádám Gimnáziumot is. Apa halála után unokatestvére, Margit néne – akinek férje az egyik levél szerzője – úgy emlékezett vissza, hogy a tanító azt mondta, apa ne a helyi, tüskeszentpéteri iskolába járjon, hanem Zalaszentgróra, mert ott jobb oktatásban részesülhet. Margit néne gyakran emlegette, hogy apa, hátán a nagy iskolatáskával nap, mint nap elindult a városi iskolába, míg ők a helyi iskolába jártak.

Apa elbeszélései szerint Károly nevű falubeli barátjával, nagyon sokszor ábrándoztak arról, hogy otthagyják a falut, a fővárosba jönnek és egyetemre fognak járni. Unalmasnak találták a falusi életet, nehéznek a mezőgazdasági munkát, nagyon szerettek olvasni. Nagyanyám mindig sérelmezte is, ha sokáig égette a petróleumlámpát.

Károly sikeresen felvételizett a Műszaki Egyetemre. Apának nagymama azt javasolta, inkább tanuljon Pesten szakmát, az biztos, nem bizonytalan, mint az egyetemi felvételi. Érettségi után apa bevándorolt Budapestre és két éves, érettségi utáni szakmunkás iskolát végzett, géplakatosnak tanult. Előbb kollégiumban, majd Miklós nevű barátjával az intézet igazgatójánál albérlésben laktak a Római-parton. Géplakatosként először elhelyezkedett a Ganz Mávagban, de azt elbeszélése szerint a munka monotonitása miatt otthagytta: *„egész nap lemezeket kellett kiegyenesíteni. Arra gondoltam, ez lesz az élet? Otthagytam, pedig azt ígérték, Egyiptomba is ki lehet menni.”*

Utána a Klement Gottwald Villamossági Gyárba került, azonban csak pár hónapig dolgozott a szakmájában. Erről többször is mesélt, miért hagyta ott: *„megkaptam az első havi fizetésem, vettem egy cipőt és alig maradt valamenyny pénzem, annyi csak, hogy tejet és kenyeret tudtam venni. Aztán, ha randíztam*

³⁴ A háborúban elesett apa hiányának irodalmi ábrázolására ld. Camus 1995.

³⁵ Akárcsak az első világháborús elesetteké. Gyáni 2010: 298.

egy lánnyal, mind azt nézte, piszkos, olajos a kezem. Elgondolkoztam azon is, hogyan fogok így tanulni, hogyan lesz így lakásom, családom. Abban biztos voltam, hogy Pesten akarok maradni, vissza nem költözöm.” Sokszor elmesélte azt is, hogy az őt betanító szaki, amikor kérte, adjon neki munkát, azt mondta, így vezetve be őt a szocialista nagyvállalati élet mindennapi munkamoráljába: „Nem úgy van az, fogunk egy kalapácsot, azzal körbesétálunk az üzemben, aztán nekilátunk, nehogy azt higgyék, kevés a munka, aztán adjanak még valamit”. A gyárban egy kisebb baleset is érte (a szeméhez egészen közel kalapáccsal ütött véletlenül egy kollégája), talán ez is motiválhatta abban, hogy otthagyja ezt a munkát. Másrészt gyakran azt hangsúlyozta elbeszéléseiben, hogy tanulni szeretett volna még: „Úgy éreztem, máshol nem tudok tanulni, mint a katonaságnál. Megérkezett a behívóm és rögtön jelentkeztem hivatásos tisztnek. Tanulni is tudtam, lakásom is lett.” A levelek nagy része abban az időszakban keletkezett, amikor már apa bevonult katonának. Úgy emlékezett vissza, hogy biztos volt abban, hogy a katonai főiskola elvégzése után is megpróbál mindenképp a fővárosban maradni.

Nagyanyám továbbra is a vajgyárban dolgozott. Apa húga a tüköszentpéterii iskolába járt, hat osztályt végzett el, majd a levelezés időszakában állt munkába. 17 levél, 9 képes levelezőlap, egy önéletrajz, egy dolgozat a „Katona kötelességeiről” és egy 500 Ft-ról kiállított postai utalvány (1960. május 2-i dátummal) maradt fenn. Ezek egy kötegben voltak egészen 1998-ig nagyanyám házának padlásán. Apám korábban is említést tett a levelekről nekem, ezért arra kértem őt, keressük meg azokat és hozzuk fel Budapestre. Emlékszem, milyen fülledt volt a padlás a nyári melegben és milyen sok egér ugrált elő a bőröndből. A levelek azóta egy zacskóban voltak az íróasztalomban. 2000-ben meghalt nagymama, 2001-ben apa. Nagynéném azóta is ugyanabban a házban él.

A levelek címzettje apa volt. A levelek szerzői: húga (6 darab), édesanyja (1 darab és 1 darab közös húgával és egy, a csomag³⁶ mellé írt pár sor), G. Miklós nevű barátja (4 darab, 1959. december 6-i, 1959. december 23-i, 1959. december 25-i,), Kati nevű lány (1 darab), Margit nevű unokatestvérének férje, P. József (1 darab, 1960. március 22-i), ápolónőként Budapesten dolgozó nagynénjének második férje, F. Mihály (1 darab, 1960. május 9-i), Böröcz Károly nevű barátja (1 darab, 1960. január 15-i). A képeslapok közül 5 darabot névnapjára, 1 darabot húsvétra kapott, 1 darabot húga egy keszthelyi kirándulásról küldött, egy balatoni üdvözlőlapot egy katonatársa írt azzal a céllal, hogy szerezzen számára eltávozási papírt, egyet Katitól kapott, amelyben a lány jelezte, hogy levelét megkapta. A képeslapok közül egy darabot édesanyja, hármat a húga, egyet Kati, kettőt a keresztanya küldött, egyet a kato-

³⁶ Maga a csomag küldése és megkapása, mint téma az alábbi levelekben szerepelt: 2-es számú levél, 5-ös számú levél, 14-es számú levél, 23-as számú levél, 25-ös számú levél, 29-es számú levél.

natárs, egyet a nagymamája. A levelek és lapok 1959. december 6-a és 1960. augusztus 27-e között íródtak, több keltezés és boríték nélküli. A levelek másik része, amelyet azért vontam be az elemzésbe, hogy ábrázolni tudjam, apa hogyan látta otthon maradt családtagjait, 1960. december 23-e és 1964. augusztus 5-a között keletkezett, 22 darab, édesanyámnak írta őket. Ebből az időszakból keltezés nélkül fennmaradt két levél, amelyet nagymama írt apának. Apa ebben az időszakban, az Egyesített Tiszti Iskola³⁷ elvégzése után Marcaliban dolgozott hivatásos tisztként. Innen helyezték vissza Budapestre 1966-ban, a Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskolára – mely nevet 1967-től viselte az intézmény – tanárnak.

A FIÚ LEVELEZÉSE

Ha a leveleket olyan forrásként elemzem, amelyből megtudható, hogyan jelentették meg a levélírók a korabeli falusi életet jellegzetességeit, akkor erre elsősorban a hűg és az édesanya által írt levelek alkalmasak. A barátok leveleiből inkább a nagyvárosba bevándorlás melletti motivációk, a társadalmi mobilitással együttjáró nehézségek követhetők nyomon. Ha a leveleket formai szempontból, a paraszti levélírói hagyományok továbbélésének nyelvi nyomai után kutatva értelmezem, erre is elsősorban az anya és testvér levelei alkalmasak, a barátok az általuk használt levelezési sablonokban sokkal inkább idomultak a nagyvárosi elvárásokhoz. A levélírás funkciói között kiemelkedő szerep jutott a Thomas és Znaniacki által leírt üdvözlőlevél funkciónak mind az anya és a hűg küldte levelekben, mind a barátok írásaiban. Kifejezetten konkrét okból (öravásárlás) írt az unokatestvér férje, egy alkalommal.

A hűg és az anya által írt levelek megszólítása: „Kedves Lali”, illetve „Kedves fiam Lali”.³⁸ Úgy tűnik, nagyanyámnak nehezére esett a levélírás, többször is utalt arra, hogy a hűgnek, Magdusnak osztotta ki ezt a feladatot, aki azonban ezt néha elhanyagolta: „Kedves Lali most ne haragúdjál mert én mindig Magdusra várom, hogy majd ír de biz csak el marad és most ithol vagyok szabad nap van hát neki fogtam”.³⁹ Mi lehetett az oka annak, hogy nagymama nem

³⁷ Az Egyesített Tiszti Iskola ebben a formájában 1957. március 1-től működött 1967-ig, a volt Kossuth Tűzér és Tűzértechnikus Tiszti Iskola bázisán, az Üllői út 130-131. szám alatt. Az iskola történetében első szakaszként tartják nyilván azt az időszakot, amikor apa hallgató volt, ekkor a tisztképzés a korábbi fegyvernemi tiszti iskolákon meghonosított tartalommal, módszerekkel és anyagi feltételekkel folyt. Dr. Oroszi, <http://www.zmne.hu/Forum/07masodik/otven.htm>.

³⁸ A hűg és az anya által írt levelek gyakran keltezés nélküliek. Beszámoltam őket abban a sorrendben, ahogyan a bördöndben megtaláltuk. A leveleken szereplő konkrét dátumok az alábbiak: 1969. december 29-i, 1960. március 10., 1960. augusztus 3., 1960. augusztus 27.

³⁹ 20-as számú levél.

szívesen írt? Egyrészt úgy tűnik, nehezebbre esett a betűvetés, másrészt egész nap fizikai munkát végzett: a gyárban, majd otthon a jószágok körül.

Az anya és a hűg által írt leveleket nem időrendben, hanem a bennük szereplő tematikai és formai sajátosságok szerint elemzem. Úgy tűnik, minden levél elsődrendű célja az volt, hogy a messze idegenbe szakadt fiút hazalátogatásra csábítsa, az összes többi hír, kívánság ennek rendelődött alá. A fiútól gyakran azért kérték, hogy menjen haza, mert konkrét segítségre volt szükségük⁴⁰ vagy a mezőgazdasági munkákban, vagy az állatokkal kapcsolatban: „A disznót másodikán vágjuk le szeretném ha itthon lehetné’ velünk”.⁴¹ Hasonlóképpen invitálták egy későbbi levélben disznóvágásra, azonban akkor már sejtették azt is, hogy nem lehet velük: „Szombaton levágjuk a disznót jó volna ha itt hol lennél majd gondolunk rád”.⁴² Ugyanilyen kontextusban írtak karácsony alkalmával is: „Jól vagyunk már közeleg a karácsony te biztos nem töltheted együtt a karácsonyt velünk”.⁴³

Ugyanígy hiányolták azt, hogy Magdolna napra nem ment haza, így nem tudott résztvenni a közös ünneplésben, pedig az édesanya szerint meglepő ajándékot kapott: „Magdus szerette volna ha itt hol letél volna Magdus nevenapján olyan egy meglepetés volt számára hogy megemlegeti a P. Jóska bácsit olyan szép kis csomagot kapot egy szál margarétát egy szem kvarc medált össze csomagolt egy papírba de szépen és ezt adta át hát mikor bontja ki persze ő azt gondolta valami értékes lesz és volt nagy nevetés”.⁴⁴ A levél alapján a meglepetést a helyzetkomikum adta: a lány nagyobb értékű ajándékokra számított, mint amit valójában kapott: a cselesen elrejtett medált a virágban.

Másrészt nemcsak a családi eseményeknél várták volna el a fiútól, hogy hazamenjen, hanem a katolikus ünnepeknél is: „Húsvétra reméllem megjössz és mindenről beszélünk”.⁴⁵ Utána az édesanya érdeklődött, fia hogyan töltötte az ünnepet, és beszámolt arról, hogy ő az üzemben dolgozott: „Hogy tel el a karácsony én munkával ünnepeltem”.⁴⁶

A levelek nagy részében, miután a hűg nyugtázta bátyja levelének megérkezését, beszámolt saját és édesanyjuk egészségi állapotáról hasonló jókat kívánva: „A leveledet meg kaptuk mi jól vagyunk amit nekedis kívánunk”.⁴⁷ Tehát a levelek kezdete teljesen hasonló volt a nagypapa frontleveleinek felütéséhez:

⁴⁰ 29-es számú levél: „Már nagyon szeretném ha hazajönnél egyiket dolgot elintézni”.

⁴¹ 1960. március 10-i levél.

⁴² 1959. december 29-i levél.

⁴³ 14-es számú levél.

⁴⁴ 20-as számú levél.

⁴⁵ 2-es számú levél.

⁴⁶ 23-as számú levél.

⁴⁷ Ugyanez szerepel: a 12-es számúban: „mijól vagyunk” – írta a hűg és az édesanya 1959. december 29-i levelében:” kívánom legjobb egiségben találjon mi egiségesek vagyunk levelet megkaptuk”.

„kivánom a jó Istentől hogy ezen pár sor írásom erőben és egiségben találjon benne-
teket énis megvagyok hála Isten egiségben”.⁴⁸

Minden levélben beszámoltak az időjárással kapcsolatos helyzetről is, amelynek a földművelés, állattartás szempontjából kiemelkedő jelentősége volt: „Esik az eső nagy a sár”.⁴⁹ Néha ehhez a tematikához kötődve számoltak be a járványhírekről: „Eremindig hidegebb van erenagy az influenza mindenki bentvan minem vagyunkbent”.⁵⁰

Az otthoni élet hírei a falusi közösségi és családi eseményekhez kapcsolódtak és az anya és a hűg életében bekövetkezett változásokhoz: „A kövér Ellinek a lakodalma harmadikán lesz ere nincs különös ujság árvizvan. Anyám karácsonykor dolgozott écsak egyedül voltam idehaza. Szindarab is volt sokat lehetett nevetni neki”.⁵¹

A falusi közösségi és családi eseményekkel kapcsolatban beszámoltak a búcsúról (mely „nagyon jól zajlódott le”)⁵² házasságkötésekről⁵³ (egyszer koszorúslánynak is hívták a hűgot⁵⁴), gyermekszületekről,⁵⁵ rokonlátogatásokról⁵⁶ (nagyamám testvérei: Ilus és Annus⁵⁷, őróla írt nagyapa is), betegségekről (szomszéd lány került kórházba⁵⁸, a nagymamájuk „vesegennyedést” kapott⁵⁹), kik vonultak be katonának⁶⁰ és a faluból elvándoroltak közül kik látogattak haza.⁶¹

A levelezésben alkalmazott állandó formulák közül az anya és a hűg leveleiben gyakran visszatéró elem a dorgálás a ritkán írt levelek miatt. „Kedves Lali nem vagyok veled meg elégedve mert csak oly keveset irsz (es meg) mitőlénk

⁴⁸ 1940. július 17-i levél. Hasonló egészségkivánalmak olvashatóak az 1940. augusztus 23-i levélben: „Soraim a fris jó egiségben találjon beneteket én is megvagyok hála Isten elég jól.”

⁴⁹ 1960. március 10-i levél. Hasonló mondat szerepel az 5-ös levélben: „Ere nagyon hideg van száraz fagy van” és a 12-es levélben: „Ere mostanába’ nagyon hideg van és sok az eső.”

⁵⁰ 2-es számú levél.

⁵¹ 1960. március 10-i levél.

⁵² 12-es számú levél.

⁵³ 23-as számú levél.

⁵⁴ 12-es számú levél.

⁵⁵ Szomszéd lánynak kislánya született. 20-as számú levél.

⁵⁶ 20-as számú levél.

⁵⁷ 12-es számú levél.

⁵⁸ 12-es számú levél.

⁵⁹ 20-as számú levél.

⁶⁰ 5-ös számú levél.

⁶¹ 5-ös számú levél, 20-as számú levél.

többet vársz”.⁶² Hasonló jellegű dorgálást írt az édesanya az 5. levében is, és arra utalt, hogy attól félt, fiának baja esett, azért nem jelentkezett „Kedves fiam Lali már nem tudtuk elgondolni mi van veled már rosra gondotam megint”.⁶³ Egy alkalommal a levelezés addig megszokott konvencióitól eltérő módon buzdította levélírára bátyját a hűg: „Ird többet mert összeakad a bajszunk ha nem irsz töbet mitölenk kéred hogy sokat irjak de te arra nem gondolsz hogy mi is várjuk a sokat író”.⁶⁴ Egyszer pedig felszólították, hogy írjon nagymamájának, a vele élő unokatestvérének, Margitnak és keresztanyjának is.⁶⁵

Kérdéses persze, milyen gyakori levélírással lettek volna elégedettek a család nőtagjai, illetve mennyire a levélírással konvencionálisnak vélt elvárásainak megfelel munkáltak bennük, mikor e sorokat írták. A dorgálások ellenpárja volt, amikor az édesanya és hűg önmagát mentette ki amiatt, hogy nem írtak. Többször érveltek azzal, hogy sokat dolgoznak, nem érnek rá: „Neharagudj hogy ilyen soká irunk desajnos nem értünk ráelöb”.⁶⁶

A testvéri civódás nemcsak a levélírással kapcsolatban jelent meg a levelekben, hanem más okokból is. A hűg válasza alapján úgy tűnik, bátyja azt kérte édesanyjuktól, hogy Magdus csináltasson fényképet magáról, amelyet odaad neki: „Kedves Lali Anyának te mondtad hogy csinátassak fényképet és küldjek neked ha temondtad akor mérnem nekemmondtad meg Anyám majdnem kihajt hogy mér nem csináltatok már”.⁶⁷ Lehet, hogy a fiúnak fontos volt, hogy idegenben vele legyen édesanyja és hűga fényképe, azonban úgy tűnik, e kérése konfliktust generált az otthonmaradottak között. A levelezésből nem derült ki, hogy a fénykép végül elkészült-e és elküldték-e.

Az első levél végén nyomatékosítva közölte a levélíró azt a hírt is, hogy az édesanya karácsonyra pénzjutalmat kapott az üzembn, 300 Ft-ot, melynek egy részét el is küldték a fiúnak: „Anyám karácsonyi ajándékot kapott az üzembn három száz forintot jó meglepetés volt számára. A Pistától küldtünk Pénzt megkaptad ird meg”.⁶⁸

Mivel a fiú nagyvárosi bevándorlásának egyik motivációja a családja anyagi szűkösségéből fakadó kényszerhelyzet feloldása volt, akárcsak a má-

⁶² Zárójelben az eredetiben. Ugyanez az 1959. december 23-i levélben: „Most Magdus nincs meglégedve mert levélben keveset irsz azt mondja hogy töbet irjál szóval sokat.” 12-es számú levél: Ugyancsak hosszabb levél írására buzdították, amikor azt kérték számon rajta, miért csak képeslapot küld: „Ird mindenről ne csak képeslapokat küldj”.

⁶³ 5-ös számú levél.

⁶⁴ 1959. december 29-i levél.

⁶⁵ „Mama is jól van Margit is. Ird odais mert mergesek hogy nem irsz meg a kereszt anyának is”. 2-es számú levél.

⁶⁶ 12-es számú levél.

⁶⁷ 2-es számú levél.

⁶⁸ 1960. március 12-i levél.

sodik világháború előtti bevándorlóknál⁶⁹, ezért is a pénzküldés mint téma, többször szerepelt a levelekben. Eleinte még az anya küldött a fiúnak, utána egyre inkább tőle várták el, hogy pénzzel segítse az otthonmaradottakat. Ez a későbbi levelekből ki is derült, mivel egyrészt az anya írt köszönőlevelet ez ügyben: *„A pénzt meg kaptam nagyon köszönöm majd még én azt vissza adom neked csak meg voltam szorulva aztán már megbántam hogy írtam.”*⁷⁰

Másrészt a fiú számolt be menyasszonyának, mennyit adott haza és azt mire költötték: egyrészt a kút betonozására, másrészt az állatállomány (kacsa, liba, tyúk, csirke és két malac) ellátására⁷¹, új disznók vásárlására.⁷² Az egyik levélben írt arról, hogy anyjának szandált vásároltak a városban és cukrászdába mentek, amely rendkívüli élményt jelentett az asszonynak: *„Ma délelőtt bent voltam Szentgróton, anyámnak vettem egy szandált, 200 Ft, nagyon örült neki. Utána elvittem cukrászdába, először tortát ettünk, utána feketét ittunk és fagyaltotztunk. Aztán végighallgattam a falu összes problémáit.”*⁷³

Apa unokatestvére egy levelet írt, azért, hogy segítséget kérjen a városba szakadt fiútól: vegyen neki olyan órát, amit a faluban nem tudtak beszerezni: *„Itt küldök egy kis pénzt légy szives megvenni az órát. Ha nem lesz elég, akkor ird meg ha marad akkor legyen a Tied el kel mert a katonának mindig kevés a zsold.”*⁷⁴

Gyakori témája a leveleknek a munka: írtak a mezőgazdasági munkák elvégzéséről, az állatok gondozásáról, de arról is, mi történt az üzemben. Írtak a téesz megalakulásáról, erről az unokatestvér férje is: *„It már megkezdődött a munka a téeszbe a lányok mind megtanultak oltani és a kulturba járnak már én is dolgoztam bene a lovakat is most szedik ösze it.”*⁷⁵ És tudósítottak arról is, hogy a téeszben ajánlottak munkát a húgnak, azonban ő nem ott akart dolgozni.⁷⁶

Az édesanya nagy eseményként élte meg azt, amikor a nála lakó albrőlök segítségével sikerült a jószágoknak új ólat építenie: *„Most ne haragudjál mert egy kis meg lepetést irok hazajösz meg fogsz lepödni akik itt laknak nálunk csináltak egy ólat a tyúkoknak.”*⁷⁷ Kérdéses, miért vélhette úgy, hogy a fia emiatt haragudni fog rá. Elképzelhető, hogy felesleges pénzküldésnek gondolta, vagy

⁶⁹ Gyáni 1983: 89.

⁷⁰ 36-os számú levél dátum nélkül.

⁷¹ 1963. május 16., 1963. május 19. A menyasszonynak írt leveleken kivétel nélkül szerepel keltezés.

⁷² 1964. május 16.

⁷³ 1964. július 21.

⁷⁴ 1960. május 2. pénzes utalvány hátoldala.

⁷⁵ 1960. március 22.

⁷⁶ 12-es számú levél, 29-es számú levél. Arról, hogy konkrétan milyen mezőgazdasági munkákat végeztek az aratáson, cséplésen kívül, apám számolt be 1963-as leveleiben: *„Délután nekiálltunk burgonyát szedni, még négy sor maradt a föld alatt. Ma meg egész nap kukoricát szedtem. Délelőtt csak egyedül, de délután anyám segített.”* 1963. szeptember 23.

⁷⁷ 20-as számú levél.

úgy vélte, inkább másra (pl. nagyanyámnak új ruhára), nem az állatokra kellett volna fordítani azt a pénzt.

Mindig beszámoltak arról is, hogyan vesznek részt a mezőgazdasági munkákban, hogy haladnak: „Most itt hol szépen fojik a munka már csépelnek Magdus is itt volt aratni egy hétig.”⁷⁸ Azt is megírták, amikor a faluban elpusztult egy tehén, vélhetően azért, mert: „Kardoséknak meg döglött egy szép marhájuk.”⁷⁹

Két alkalommal írtak üzemszervezeti változásokról, vezetők leváltásáról, majd önként távozásáról: „Most nálunk az üzemben nagy újság van vezetőket mind leváltották most Egerszegről vannak vezetők egyelőre hogy mi lesz nem tudom”.⁸⁰ „Az üzemben nagy változás volt. A Német elment Pestre és újfőnök jött hejében ez is jó főnök olyan mint a Német volt.”⁸¹

A hűg ebben az időszakban került be édesanyja segítségével szintén a „vajgyárba” segédmunkásnak. A levelek alapján úgy tűnik, hogy a fiatal lány pozitív élménynek élte meg azt, hogy munkát vállalhatott a gyárban: „Most egy nagy újságot írok. (eddig) énis bekerültem anyámellé a csarnokba máregy hete járok és edig nem értem ráírni”.⁸² Utalt azonban arra is, hogy eleinte nehéz volt megszoknia az új munkarendet, főként az éjszakai műszakot: „Kezdem megszokni a csarnokot. Elsőbe furcsa volt szokatlan.(...) éppen ezen ahéten éjjelesvagyon képzel el hogy milyen rossz.”⁸³

Az édesanyja is büszke volt rá, hogy a lánynak sikerült munkát szerezni a gyárban, önmagát azonban úgy jelenítette meg, mint akinek már nem nagyon lesz előrelépési lehetősége az üzemben és emiatt szomorkodott: „Magdus is szeret járnai dolgozni. Most ő már feljeb lépet mint én de nem baj ő fiatal ő neki kel most már előre nézni. Én most már csak megleszek olyan egyformán”.⁸⁴

A levelek lezárásában is az édesanyja és a hűg hasonló formulát alkalmazott, mint a nagypapa tábori lapjaiban. Legtöbbször: „csókol anyád, Magdus” szerepel a levelek végén. Néha ez elé írtak egy magyarázó lezáró mondatot is: „Most többet nem írok mert nagyon almosvagyon későn fekszek”.⁸⁵ Gyakran azonban csak annyi szerepelt, hogy: „most többet nem írok”.

⁷⁸ 20-as levél. Ugyanez a 12-es levélben: „Ere fojik javában az aratás.”

⁷⁹ 12-es számú levél.

⁸⁰ 23-as számú levél.

⁸¹ 12-es számú levél.

⁸² 23-as számú levél.

⁸³ 29-es számú levél.

⁸⁴ 5-ös számú levél.

⁸⁵ 2-es számú levél.

A BARÁTOK LEVELEI

A nagyvárosi bevándorlás időszakában keletkezett levelek közül a falubeli, szintén nagyvárosi bevándorló barátok levelei más formai jegyekkel bírnak, és más tematikáról szólnak, mint az édesanya és a hűg levelei. Az anya és a hűg által írt levelekben az érzelemnyilvánítás a megszólításban és elköszönésben hangsúlyos, illetve annak a konfliktusnak kapcsán, hogy ők azt szerették volna, ha a fiú gyakrabban látogat haza, mint amennyit hazajárt. Bár nem fogalmazták meg azt, milyen gyakoriság lenne az ideális. A barátok leveleiben vissza-visszatérő téma a férfiasnak tartott szerepek megéleése, az ezzel kapcsolatos konfliktusok. Ilyen téma volt például a hivatásválasztással. Az egyik lány, akivel Miklós egy kiránduláson összeemelegedett, nem volt megeleégve azzal, hogy a fiúból hivatásos katona lesz: *„Nagyon szép és kellemes túrán voltunk most nemrégén a Ságvári Endre menedékházhoz. (...) Kint a menedékháznál 1 órától 7-ig tánc, majd eljött a nehéz búcsú. A Marikával elég jól összejöttünk, fogunk is találkozni, de egyenlőre csak levelezünk, mert még nem mehetek ki, csak mindig azt írja, hogy „az a katonaruha.”*⁸⁶

G. Miklóssal apa egy faluból származott, egyszerre vándorolt be Budapestre, ugyanabba az ipari tanulóiskolába jártak és mindketten hivatásos katonatisztek lettek.⁸⁷ Ő írta a legtöbb levelet. Ezzel szemben B. Károly barátja, aki végül elvégezte a Műszaki Egyetemet és aki szintén gyerekkori jó barátja volt apának, kifejezetten konfliktusosként nem a lányokkal való kapcsolatait, hanem a falusiakkal való kapcsolattartást élte meg. Egy későbbi, 1963-as levél szerzője Ernő nevű barátja volt, aki leszerelése utáni közvetlen élményeit osztotta meg apával levelében. A levelek formájukban sokkal inkább alkalmazkodtak a nagyvárosi elvárásokhoz. Megszólításuk „Kedves barátom!”, vagy Kedves Lajoskám! az elköszönés: üdv. barátod Miki. A levelek ezen túl tartalmaztak záróformulát („Irájál sokat, s nyújtom én is a távolból baráti jobbotomat”),⁸⁸ de más visszatérő elemeket nem. A barátok leveleiben sokkal inkább megjelent a kor nyelvezete is, mint az édesanya és a hűg leveleiben. Az utalások néha humoros funkciót töltenek be („Remélem, te is jól érzed magad

⁸⁶ G. Miklós levele. 1960. január 12.

⁸⁷ „Már nem csak te vagy „igazi” katona, mert már én is azok közé sorolom magam.” G. Miklós levele. 1960. január 12. Utalás a közös élményekre még: „Ha eljön az az idő, majd, hogy kimenőt kapok, meglátogatom a direktor bácsiékat és még sok ismerőst. Lehet, hogy be fogok menni az üzembe is, mit üzensz a volt munkatársaknak”. G. Miklós levele. 1959. december 6., „De amikor megláttam a feladót, egyből nekem is eszembe jutott a Római Halászkert, az „Úri emper” és szóval minden. Most már nemsokára kimegyek, és meglátogatom a direktorbácsiékat”. G. Miklós levele, 1959. december 23.

⁸⁸ G. Miklós levele. 1959. december 23., *Most nem írok többet. Ha megkaptad levelem írjál!*. B. Károly levele. 1960. január 1.

és büszkén szolgálod szocialista hazánkat.”)⁸⁹ Más helyen bizonyos élmények csak a korabeli szókinccsel voltak leírhatóak: „Én itt a második kerületben Ifjú Gárda tanfolyamra járok.”⁹⁰ Másutt: „Gyakran jönnek be hozzánk ismerős lányok is táncolni és különböző kulturmegmozdulásokra.”⁹¹

Kifejezetten korspecifikus még a KISZ munka emlegetése⁹² és Ernő leszerelés utáni konfliktusa régi munkahelyével, amikor nem akarták elengedni, és az önkényes kilépés veszélye fenyegette: „Még mindig nem dolgozom. Persze nem azért, mert nem tudok elhelyezkedni, sőt az a baj, hogy nem akar elengedni a régi vállalatom, most azért rohangálok, hogy ne kelljen önkényesen kilépnem. Most már a vége felé tart az ügy és 1-2 nap múlva már munkába is állhatok. Legálább kipihenem magam alaposan.”⁹³

A sikeres vagy sikertelen udvarlás a lányoknak gyakori témája volt Miklós leveleinek: „Üdvözöltem a Sz. Annát is, de úgy látszik, a barátnője telebeszélte az agyát, és így nem válaszolt. Egyáltalán nem izgat, mert különben tudod, nem volt érdekes már számomra otthol sem. Kaptam egy névnap iüdvözletet a T. Marikától, ő meg tudta a címem, mert írtam a csoportnak. Így megtudta a Jutka is, és ő is küldött egy névnap iüdvözletet. Sőt a Panni is küldött. Képzeld el, milyen jó érzés volt, mikor éreztem, hogy mégiscsak gondolnak a kis katonára.”⁹⁴

Károly is leírt egy konfliktusát barátnőjével, aki megsértődött azon, hogy a karácsonyt nem vele, hanem a faluban, rokonaival töltötte.: „A Zsókával együtt utaztam haza, az úton azonban nézeteltérésünk akadt. Ő ugyanis meghívott engem karácsonyra hozzájuk, s nagyon kért, hogy menjek el. A meghívását én azonban nem fogadhattam el. Tudtam, hogy karácsonykor rokonok jönnek, s akkor nekem eljönni illetlenség. Különben is olyan pocsék idő volt, hogy tőlünk elmenni nem lett volna tanácsos. Ő azonban nem értett meg engem, s ennek megfelelő hangulatban váltunk el. Hazulról írtam neki levelet, ő azonban nem válaszolt még eddig.”⁹⁵

A maskulin identitás nemcsak a lányokkal való kapcsolattartás leírásában jelent meg Ernő leszerelés utáni, 1963-ban írt levelében, hanem a focial

⁸⁹ G. Miklós levele, 1959. december 6. A humor más kontextusban is megjelenik: „Ha most meglátnál biztos feljebb néznél rám, mert amióta bevonultam, 2 centit nőttem, most 174 cm vagyok.” G. Miklós levele 1960. január 14.

⁹⁰ G. Miklós levele, 1960. január 12.

⁹¹ G. Miklós levele, 1959. december 25.

⁹² „Először is írok a KISZ munkámról. Nagyon örülök, hogy a KISZ munkámat továbbra is a második kerületben végezhetem, és a Ladányi továbbra is a kerületi KISZ titkárom”. G. Miklós levele. 1959. december 25.

⁹³ Ernő levele. 1963. november 11. 1951-től a munkahelyről vállalati engedély nélküli kilépés, az ún. „önkényes kilépés” bűncselekménynek számított Magyarországon. Belényi 1993: 113–126.

⁹⁴ G. Miklós levele, 1959. december 6.

⁹⁵ B. Károly levele, 1960. január 15.

kapcsolatos kérdések kitárgyalásában, egy lerészegedés ábrázolásában és a lányok stírolésében: „Szép volt az avatás, jól megszervezték és még az idő is tudta, hogy nagy ünnep van és ragyogott a nap majdnem egész nap. Este jó volt a bankett is, egy páran azért bekapták a kottát. (...) Légy szíves, add át üdvözlétemet a gyerekeknek és vigasztald meg a M.-et, hogy nincs kiesés az idén, jövőre meg hátha bent marad a Vasas. Gondolom, hogy nem fűződik ahhoz kétség, hogy ki nyeri meg a bajnokságot. (...) Hú Te! De sok jó nő van. Ez nem igaz, nem tudja az ember, hova nézzen. Rengeteget sétálok a városban, hiszen nincs más dolgom, nézelődök.”⁹⁶

Károly esetében a falusi rokonság azt nehezítette, hogy bár otthon volt a karácsonyi szünetben, de nem vett részt a falusi közösségi élet és magánélet eseményein, arra hivatkozva, hogy vizsgázik, és sokat kell tanulnia. „Nem voltam sehol, se a színdarabot nem néztem meg, s a mulatságban sem voltam ott karácsonykor. Egyeseknél ez a magatartásom elég nagy port vert fel, bizonyos jelzőkkel illettek, de engem egyáltalán nem érdekelt. Nagy megbotránkozást keltett az a tény is, hogy a Tóth Kálmánnak 3-án lesz az esküvője és én nem megyek el. Vizsgáimra való hivatkozással mentettem ki magam előtte. (...) Az egyetemről újat, érdekeset nem tudok írni. Elég sokat kell tanulnom. Év elején sokat hiányoztam előadásokról, nem tanultam rendszeresen, s most vizsgák előtt sok a pótolnivalóm. Nem baj, fő, hogy valahogy átmenjek, s talán sikerül.”⁹⁷

A CSALÁDTAGOK ÉLETÚTJÁNAK ALAKULÁSA

A hűg életútjának további alakulásáról a fiúnak menyasszonyához írott levelekből is képet nyerhetünk, a családi elbeszéléseken kívül. Az az időszak, amíg a tejüzemben dolgozott, rövid ideig tartott, mivel 1961 szeptemberében férjhez ment. Az életében sorsfordító eseményt kommandálás előzte meg: a balatonmáriafürdői, 30 éves vasutas nősülni szeretett volna, ezért érdeklődött a tükészentpéteri vonalon dolgozó kollégáinál, van-e olyan lány, aki szívesen randevúzna vele. Az első találkozás a családi elbeszélések szerint annyira jól sikerült, hogy a lehető legrövidebb időn belül házasságot kötöttek a felek. A báty menyasszonyának írt levelében beszámolt arról, hogyan értesült az örömteli hírről: „Tegnap és szombaton otthon voltam, ez annyit jelent, hogy még pénteken délután vonatra ültem és még az éjjel haza is értem. Természetesen utazásomnak célja volt. Anyámtól kaptam egy levelet, melyben sürgősen hívott haza. Otthon kellemes meglepetés ért. Bemutatták a hűgom vőlegényét, s nemsokára férjhez is fog menni.”⁹⁸

⁹⁶ Ernő levele, 1963. november 11.

⁹⁷ B. Károly levele, 1960. január 15. Az ebben a levélben emlegetett színdarab ugyanaz volt, mint amelyet a hűg megnézett és dicsért levelében.

⁹⁸ 1961. július 24.

Az esküvőn a báty volt a vőfély. Nagyanyám hosszú özvegysége alatt talán ekkor, lányának férjhezmenetelekor volt igazán boldog. Ezt apám meg is említi abban a levélben, amelyben a fiatal házaspár első, nagyanyámnál töltött karácsonyáról írt: „A húgomék is megérkeztek, így majdnem teljes volt a családi kép. (...) láttam Anyám is boldog.”⁹⁹

A házasságkötés után Balatonmárián, a férj szüleinél laktak. Az első két gyermek születése után azonban úgy döntöttek, kedvezőbb lakhatási és munkalehetőség miatt – akárcsak annak idején nagyapám és nagyanyám – hogy elköltöznek, vissza Tüskeszentpéterbe, nagyanyám házába.¹⁰⁰ A hűg a tüskeszentpéteri malomban dolgozott lisztsomagolóként, férje a zalaszentgróti állomáson vasutasként. Összesen hat gyermekük született. Talán ők valósították meg azt az életet, amit nagyanyám is szeretett volna nagyapámmal élni. Nagyanyám haláláig velük élt. A nagyvárosba apámat az ő generációjából nem követte senki a családból. A hat testvér közül velem egyidős unokatestvérem költözött föl kedvező munkalehetőség miatt még az 1990-es évek közepén Budapestre. Ő lányával azóta is itt él.

FORRÁSOK:

A nagyapa levelei: 1940. július 17-i levél, 1940. augusztus 23-i levél.

A hűg és az anya által írt levelek gyakran keltezés nélküliek. Beszámoltam őket abban a sorrendben, ahogyan a bőröndben megtaláltuk. A leveleken szereplő konkrét dátumok az alábbiak: 1969. december 29-i, 1960. március 10., 1960. augusztus 3., 1960. augusztus 27.

A menyasszonynak írt levelek (keltezés szerepel rajtuk): 1961. július 24., 1961. december 25., 1963. május 16., 1963. május 19., 1964. május 16., 1963. szeptember 23., 1964. július 21., 1964. augusztus 5.

A barátok levelei:

Ernő levele, 1963. november 11.

B. Károly levele. 1960. január 1., 1960. január 15.

G. Miklós levelei 1959. december 6., 1959. december 23., 1959. december 25., 1960. január 12.

özv. Tóth Józsefné hadigondozási igazolványa. 1945. január 25., Aranyod.

⁹⁹ 1961. december 25.

¹⁰⁰ Ezekről a tervekről írt az 1964. augusztus 5-i levélben.

HIVATKOZOTT IRODALOM:

- Attebery, Jennifer Eastman 2007: *Up in the Rocky Mountains: Writing the Swedish Immigrant Experience*. Minneapolis.
- Belényi Gyula 1993: *A sztálini iparosítás emberi ára. Foglalkozási átrétegződés és belső vándorlás Magyarországon 1948–1956*. Szeged.
- Bregen, Theodore C. 1955: *Land of their Choice. The Immigrants Write Home*. Minnesota.
- Buchbender, Ortwin – Sterz, Reinhold (ed) 1983: *Das andere Gesicht des Krieges. Deutsche Feldpostbriefe*. München, 1983.
- Camus, Albert 1995: *Az első ember*. Budapest.
- Dietzsch, Ina 2000: *The construction of cultural difference between East and West Germans in Bowing letters. Biographies and the Division of Europe*. ed. Roswitha Breckner-Devorah Kalekin-Fishman-Ingrid Miethe. Opladen.
- Dietzsch, Ina 2004: *Grenzen überschreiben. Deutsch-deutsche Briefwechsel. 1948-1989*. Köln-Weimar-Wien.
- Fejős Zoltán 1993: *A chicagói magyarok két nemzedéke. 1890-1940*. Budapest.
- Fritz, Stephen G. 1997: *The German Soldier in World War II*. Kentucky.
- Gerber, David A. 2006: *Authors of their lives. The Personal Correspondence of British Immigrants to North America in the 19th Century*. New York.
- Gyáni Gábor 1983: *Család, háztartás és a városi cselédség*. Budapest.
- Gyáni Gábor 2010: *az első világháború és a paraszti emlékezet*. In: *Az elveszített múlt*. Nyitott Könyvműhely, Budapest.
- Hale, Frederick (ed.) 1984: *Danes in North America*. Washington, 1984.
- Hanák Péter 1999: *Népi levelek az első világháborúból*. In: *A Kert és a Műhely*. Budapest.
- Hammerle, Christa -Edith Sauer 2003: *Frauenbriefe-Maennerbriefe? Überlegungen zu einer Briefgeschichte jenseits von Geschlechterdichotomien*. in: *Briefkulturen und ihr Geschlecht. Zur Geschichte der privaten Korrespondenz vom 16. Jahrhundert bis heute*. Wien-Köln-Weimar.
- Keszeg Vilmos 1996: *kelt levelem... Egy mezősegi parasztasszony levelezése*. Debrecen.
- Keszeg Vilmos 2008: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Egyetemi jegyzet. Kolozsvár.
- Langreiter, Nikola 2006: *„greif’ zur Feder wieder, schreib’, ach schreibe nur ein Wort...” Mit Liebesbriefen in den Geschichtsunterricht*. In: *Briefe-Tagebücher-Autobiographien. Studien und Quellen für den Unterricht*. ed. Peter Eigner-Christa Haemmerle-Günter Müller. Wien.
- dr. Oroszi Antal: *Ötven évvel ezelőtt. Az Egyesített Tiszti Iskola története*. <http://www.zmne.hu/Forum/07masodik/otven.htm>. Utolsó letöltés: 2012. március 26.
- Novotny Tihamér 1987: *Első világháborús katonáemlékek antropológiai és művészettársadalmi vizsgálata*. Budapest.
- Puskás Julianna 1982: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban*. Budapest.
- Soltész István 1981: *El kell menni katonának. A falusi ember és a régi katonáskodás*. Budapest.
- Thomas, William Isaac – Znaniecki, Florian 2002: *A lengyel paraszt Amerikában*. I. kötet. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Vértesi Lázár 2004: *Oral history. A szemtanúként elbeszélte történelem lehetőségei*. In: *Aetas* 2004.1. 158-178. o.
- Zempel, Solveig 1990: *In their Own Worlds: Letters from Norwegian Immigrants*. Minnesota.
- Ziemann Benjamin 2006: *Feldpostbriefe der beiden Weltkriege – eine ‘authentische’ Quellengattung?* In: *Briefe-Tagebücher-Autobiographien. Studien und Quellen für den Unterricht*. ed. Peter Eigner-Christa Haemmerle-Günter Müller. Wien.